

## فرهنگهای فارسی - ترکی

برای سیر زبان فارسی در اناطولی با توجه به فرهنگهای از فارسی به ترکی دو دوره قابل طرح است. دوره اول از قرن دوازدهم میلادی آغاز می شود و تا اواخر قرن چهاردهم ادامه می یابد. دوره دوم را نیز قرن پانزدهم به بعد تشکیل می نماید. زبان فارسی در دوره اول، زبان رسمی ست در درگاه سلجوقیان اناطولی و زبان آموزشی ست در مدارس آن عهد و زبان گفتاری ست در نزد خواص و در محیطهای ادبی. بعضی از کتب تاریخی و علمی و لسانی و ادبی مؤلف در این دوره، به منظور سود بیشتر به زبان فارسی نوشته شده است. عوام و خواص از این که در این دوره این زبان را به قدر آن که بخوانند و بفهمند می دانستند و احتیاجی به تعلیم و تعلم آن زبان نداشتند. در طول این دو قرن زبان فارسی برای آموزش زبان عربی به کار می رفته است. فرهنگهای منظوم و مثنوی که برای عربی تهیه شده به زبان فارسی نوشته شده است مانند قانون الادب التفلیسی و زهرة الادب شکرالله بن شمس الدین احمد و نصیب الفتیان و نسیب التیان حسام الدین حسن بن عبدالمؤمن خویی و سلک الجواهر احمدی گرمیانی و مرقات الادب احمد داعی گرمیانی<sup>۱</sup>.

فرهنگهایی که به ویژه از آغاز قرن پانزدهم به بعد برای فارسی تهیه و تدوین شده است به زبان ترکی توضیح شده است. علت مهم در شروع فعالیتهاى آموزش زبان فارسی و تألیف فرهنگهایی از فارسی به ترکی این است که این زبان ادبی با اعلام شدن زبان ترکی به عنوان زبان دولتی و گفتاری از اواسط قرن سیزدهم رو به فراموشی رفته است. لزوم آموزش زبان فارسی به ویژه از اواسط قرن چهاردهم به بعد احساس شده است. نخستین فرهنگها هم، چون اقنوم العجم، فارسی به فارسی ست. در این فرهنگ جا به جا توضیحات ترکی هم

دیده می شود. لجة العجم عبدالحمید (یا حمید الدین) سیواسی نیز بین اواسط قرن چهاردهم و آغاز قرن پانزدهم نوشته شده است. ولی چون به این فرهنگ دسترسی نشده است ترتیب و محتوای آن معلوم نیست. یکی از ویژگیهای برجسته نخستین فرهنگها این است که مقدمه آنها به زبان فارسی نوشته و قواعد و فوائد دستوری هم به زبان فارسی بیان شده است.

نخستین فرهنگ نویسان ترک لزوم فرهنگ نویسی به زبان فارسی و قدر و قیمت آن را برای ترکی زبانان در مقدمه فرهنگهای خود به زبان آورده اند.

در مقدمه فارسی اقنوم العجم که در قرن چهاردهم تألیف شده است به لغتهای پیشین یا به رسم فرهنگ نویسی چنین اشاره شده است:

... در لغت عربی چنان که بایست کتابها ساخته بود چون صحاح و قانون و غیر آن که مشکلات مشتهات آن لغات بدان حل توان باشد. اما در لغت عجم کتابی که اعتماد را شاید در وقت حاجت به کار آید نبود. اگرچه بسیار دفترها ساخته بودند چون صحاح فرس و مشکلات و جز آن. از این رو که نظم بعضی به نظام بود و ترتیب بعضی بی انتظام و با این همه از تحریف و اضطراب خالی نبود و این فقیر ضعیف چون در تتبع لغات برخی کوشیده و بسی سعیها کرده بودم علی الخصوص دیدم که در این عهد لغت فرس رواجی هرچه تمامتر یافته بود تا حدی که همه اهل قلم از اکابر و اصاغر به آموختن زبان فارسی رغبتی نمودند و اکثر کتب را به فارسی ترجمه کرده اند بنا بر این، این کتاب را به طور قانون اللغة در لغت فرس از چندین رسایل جمع کردم...<sup>۲</sup>

لطف الله حلیمی بن ابی یوسف در دیباچه بحر الغرایب بیت زیر را نوشته است:

بسل برای دانش تازی نکوست که اکثر با فارسی تفسیر اوست [کذا]  
حلیمی در دفتر اول لغت حلیمی که شرح بحر الغرایب است همین بیت را چنین توضیح می نماید.

بدان که این فرهنگها برای دانستن لغات عربی لازم است. اکثر تفسیر لغات عربی به زبان فارسی واقع شده است. چون زبان فارسی معلوم می شود لغات عربی هم معلوم می شود.<sup>۳</sup>

برخی از فرهنگ نویسان زبان فارسی را نسبت به عربی فصیح تر تعبیر کرده اند:

... زبان فارسی به فراست فارسان فصاحت و بلاغت استادان ملاحات افصح السنه و املح ابنیه است و آن بدایع فصاحت و صنایع براعت و دواوین کبار و رسایل نامدار که بدین زبان در این زمان صورت تجلی یافته است...<sup>۴</sup>

رغبت و توجه عوام و خواص و تحصیل کنندگان به زبان فارسی در تألیف فرهنگهای فارسی نقش مهمی داشته است. در دیباچه فرهنگهای فارسی - ترکی بدین مورد هم اشاره شده است:

... چون صبیان متعلم دانش لغت عربی رغبت می داشتند به گفتن زبان فارسی. پس به جهت تعلیم ایشان این کتاب را بر نسق علم تصریف ساخته شد...<sup>۵</sup>

... فلما رايت اكثر الكتب المعتبرة من المصنفات المشايخ الماهرة مدونة بلغة الفارس و كان اكثر راغبها في تلك اللغة غير فارس جمعت منها ما في تلك الكتب تداولة على وجه يسهل لكل طالب تناول...<sup>۶</sup>

... چون لغت فرس مبان مبارزان میدان بلاغت و میزان فصاحت افصح لغات و املح عبارات گشته و بعض عربیه را به لغت فرس تفسیر کرده و چند کتب مشایخ و تواریخ و رسایل و دواوین بدین لغت در سلک نظم آمده لاجرم به سعی شد ید و جهد جدید (... ) قوانین لغت فرس را ضبط کرده (... ) و به اسم مفتاح اللغة موسوم گردانید...<sup>۷</sup>

... فصیح ترین و اعلی ترین زبانها زبان تازی ست و اهل ترکی زبانها زبان پارسی. پس خواستیم که ترجمانی سازیم و نسخه پردازیم تا آنان که به تعلم زبان ملیح بشتابند به سبب این نسخه پاره بوی باشد...<sup>۸</sup>

خطیب رستم که اولین فرهنگ نویس فارسی - ترکی از میان مولویان است در وسیله المقاصد الی احسن المراصد چنین اظهار نظر کرده است:

... چون مولوی زادگان بعون عنایة یزدان حفظ قرآن کردند چنان که ایشان را اهل الله و امین الله و خادم الله گفتن لازم آمد پس خواستم که از سایر علوم هم بهره مند شوند به طریق سلوک محصلین ابتدا به لغات تازی کنند دیدم که آنها نیز بی زبان پارسی آسان نمی گردد. این رساله را کسی که او فارسی را چه داند از آن جهت جمع کردم و قوانین کلیات فرس را بقدر الواسع و الطاقه به نظم آوردم تا طالبان را خوب و راغبان را مرغوب نماید...<sup>۹</sup>

معلوم است که در رواج و گسترش زبان فارسی در اناطولی تأثیر مولانا جلال الدین صاحب مثنوی و خدمات مولویان بیشمار است. ناظم تحفة شاهی که مشهورترین فرهنگ منظوم فارسی و ترکی می باشد یک مولوی ست. صاحب این تحفه، شاهی ابراهیم ده ده مغلوی با نظم این منظومه بابی نو در آموزش زبان فارسی و تعلیم و تعلم عروض گشاده است. این رسم تا سال ۱۹۲۵ میلادی ادامه یافته است. این رسم و روشی که بانی آن شاهی ست با تحفة رمزی احمد رمزی آق یورک آخرین شیخ مولویان پایان یافته است. تحفة شاهی در ظرف چهار عصر در آموزش زبان فارسی اولین کتابی بود که خوانده می شد. مدرسان یا کسانی که این فرهنگ را می خواندند به منظور این که از لحاظ دستور زبان فارسی و تفهیم اوزان و بحور از تحفه بیشتر استفاده شود شروح گوناگون نوشته اند. شروحنی که بر این منظومه نوشته شده نزدیک به شصت است.<sup>۱۰</sup>

شاهدی برای ترغیب و جلب توجه مبتدیان علم و کودکان مولوی کلمه هایی از مثنوی مولانا چیده و در تحفه اش نظم کرده است. در دیباچه به سبب نظم تحفه با این جمله اشاره کرده است:

آرزو دارم که خوانندگان این تحفه به خواندن این منظومه، زبان فارسی و اوزان عروض را یاد گیرند و بر علم مولانا قابل شوند (...). از مثنوی مولانا کلمه ها چیدم و در این تحفه به سلک نظم کشیدم تا مولویان بر آن راغب باشند.<sup>۱۱</sup>

در فهرست زیر، فرهنگهای شامل لغات فارسی و ترکی به ترتیب، بنا به سال تألیف جاگیرد. در این فهرست نام فرهنگ و نویسنده و سال تألیف قید شده و به ویژگیهای فرهنگ به اختصار اشاره شده است. فرهنگهایی که با حروف ترکی کهنی به چاپ رسیده است به عبارت «مطبوع» معین گردیده است.\*

- ۱- تحفه حسامی از ملقات سامی، حسام بن حسن القنوی، منظوم فارسی - ترکی، در سال ۸۰۲ هـ. ق. / ۱۳۹۹-۱۴۰۰ م. به نام ابوالمظفر اورخان بک بن قاره مان نظم شده است.
- ۲- مفتاح الادب، مطهر بن ابی طالب لادکی، فرهنگ منثور فارسی - ترکی، شامل دو قسم، مؤلف سال ۸۱۶ هـ. ق. / ۱۴۱۳ م.
- ۳- اعجوبة الغرایب فی نظم الجواهر العجایب (منظوم عربی - فارسی - ترکی)، بهاء الدین ابن عبدالرحمان المغالقروی، مؤلف سال ۸۲۷ هـ. ق. / ۱۴۲۴ م.
- ۴- لجة العجم، عبدالحمید (یا حمیدالدین) سیواسی، مؤلف قبل از سال ۸۵۰ هـ. ق. / ۱۴۴۶ م.
- ۵- منية المبتدی، مؤلفش ناشناس، مؤلف نصف اول عصر نهم هـ. ق. / پانزدهم م.
- ۶- بحر الغرایب (منظوم فارسی - ترکی)، لطف الله حلیمی بن ابی یوسف، مؤلف سال ۸۵۰ هـ. ق. / ۱۴۴۶ م.
- ۷- لغت حلیمی، لطف الله حلیمی بن ابی یوسف، مؤلف بین سالهای ۸۵۰-۸۷۲ هـ. ق. / ۱۴۴۶-۱۴۶۷ م.
- ۸- نثار الملک، لطف الله حلیمی بن ابی یوسف، مؤلف سال ۸۷۲ هـ. ق. / ۱۴۶۷ م.
- ۹- تحفة الهادیه، به نامهای دانستن و لغت دانستن هم معروف است، محمد بن الحاج الیاس، مؤلف قبل از سال ۸۶۴ هـ. ق. / ۱۴۶۰ م.
- ۱۰- الصحاح العجیبه، مؤلفش ناشناس، بین سالهای ۸۵۰-۸۷۷ هـ. ق. / ۱۴۴۶-۱۴۷۳ م. تألیف شده است.
- ۱۱- شادیه (منظوم، فارسی - ترکی)، محمد بن یحیی قنوی، تاریخ نظم ۸۸۹ هـ. ق. / ۱۴۸۴ م.

\* توضیح آن که بیشتر این فرهنگها تا شماره ۱۲۱ به صورت نسخه خطی موجود است. نام هر کتاب و مؤلف آن بر اساس ضبط آنها در نسخه خطی آمده است نه با مراجعه به کتب دیگر.

- ۱۲- مفتاح المعانی، فوری بن عبدالله، مؤلف ۸۹۲ هـ. ق. / ۱۴۸۷ م.  
 ۱۳- مفتاح اللغة، محمود بن ادهم، سال تألیف ۸۹۶ هـ. ق. / ۱۴۹۱ م.  
 ۱۴- مشکلات شاهنامه، ابراهیم الحافظ الضعیفی، مؤلف احتمالاً نصف دوم عصر نهم هـ. ق. / بانزدهم

۴

- ۱۵- صحاح العجم، مؤلفش ناشناس، بین سالهای ۸۷۲-۹۳۹ هـ. ق. / ۱۴۶۷-۱۵۳۲ م. نوشته شده است.

- ۱۶- مجموع اللغات (از عربی به ترکی و فارسی)، شناسی، تکمیل کننده جعفر بن حاجی داوود.  
 ۱۷- وسیلة المقاصد الی احسن المراد، خطیب رستم المولوی، مؤلف ۹۰۳ هـ. ق. / ۱۴۹۸ م.  
 ۱۸- لغت منتخب، مؤلفش ناشناس، مؤلف ۹۱۰ هـ. ق. / ۱۵۰۴-۱۵۰۵ م.  
 ۱۹- جامع الفارس، احمد البردخی، مؤلف ۹۰۷ هـ. ق. / ۱۵۰۲ م.  
 ۲۰- منتخب جامع الفرس (الفارس)، تهیه کننده ناشناس، سال تألیف بعد از ۹۰۷ هـ. ق. / ۱۵۰۲ م.  
 ۲۱- الامثلة المختلفة (قسم دوم جامع الفارس)، تهیه کننده ناشناس، مؤلف سال ۱۱۹۴ هـ. ق. / ۱۷۸۰ م.  
 ۲۲- شامل اللغة، حسن بن حسین بن عماد القره حصاری، مؤلف سال ۹۱۰ هـ. ق. / ۱۵۰۴ م.  
 ۲۳- ترجمان، احمد بن اسماعیل بن ابراهیم، مؤلف سال ۹۱۳ هـ. ق. / ۱۵۰۷ م.  
 ۲۴- تحفة شاهدی (منظوم، فارسی - ترکی، مطبوع)، شاهدی ابراهیم ده ده المولوی، مؤلف سال ۹۲۱ هـ. ق. / ۱۵۱۵ م.

- ۲۵- لغت منظومه (فارسی - ترکی)، لامعی چلبی محمود بن عثمان بن علی النقاش، مؤلف سال ۹۳۲ هـ. ق. / ۱۵۲۷ م.

- ۲۶- دقایق الحقایق، کمال پاشازاده شمس الدین احمد بن سلیمان، مؤلف بین سالهای ۹۲۹-۹۴۰ هـ. ق. / ۱۵۲۳-۱۵۲۴ م.

- ۲۷- ترتیب دقایق الحقایق، احمد بن حضر الاسکوی العلو، مؤلف سال ۹۵۷ هـ. ق. / ۱۵۵۰ م.  
 ۲۸- لغت نعمة الله، نعمة الله بن احمد بن مبارک الرومی، سال تألیف ۹۵۷ هـ. ق. / ۱۵۴۰ م.  
 ۲۹- مختصر لغت نعمة الله، اختصار کننده فخرالدین بن یحیی بن فخرالدین الحسینی الموصلی، سال تألیف ۱۱۰۶-۱۱۱۰ هـ. ق. / ۱۶۹۵-۱۶۹۸ م.

- ۳۰- لغت بوستان شیخ سعدی شیرازی، مؤلف ناشناس، تألیف قبل از ۹۵۶ هـ. ق. / ۱۵۴۹ م.  
 ۳۱- جامع فارس (یا ترجمان فارسی)، مؤلف ناشناس، سال تألیف ۹۵۷ هـ. ق. / ۱۵۵۰ م.  
 ۳۲- تحفة العشاق، مؤلف ناشناس، سال تألیف قبل از ۹۵۸ هـ. ق. / ۱۵۵۱ م.  
 ۳۳- علم لغات (منظوم، فارسی - ترکی)، عماد زاده ولی بن یوسف عمادی، تاریخ نظم ۹۶۸ هـ. ق. / ۱۵۶۰ م. یا قبل از آن.

- ۳۴- جامع الفرس (شامل سه قسم اول جامع الفارس احمد البردخی)، مصطفی ابن محمد بن یوسف، سال تألیف قبل از ۹۷۱ هـ. ق. / ۱۵۶۳ م.

- ۳۵- تحفة السیة الی الحضرة الحسینیة، دشیشی محمد بن مصطفی بن شیخ لطف الله، سال تألیف ۹۸۸

ه. ق. / ۱۵۸۰ م.

۳۶- نجمة التحفة (مختصر تحفة السنيه دشيئي)، اختصار دهنده احمد بن علي بن احمد، سال تأليف

۱۰۵۹ ه. ق. / ۱۶۴۹ م.

۳۷- مختصر تحفة السنيه، اختصار دهنده عبدالرحمن خصالي بن سليمان، سال تأليف ۱۰۸۰ ه. ق. /

۱۶۶۹-۱۶۷۰ م.

۳۸- مختصر تحفة السنيه، اختصار دهنده ناشناس، سال تأليف ۱۲۱۶ ه. ق. / ۱۸۰۱ م.

۳۹- منظومه (فارسی - ترکی)، عثمان بن حسين البصنوی، سال نظم ۹۹۱ ه. ق. / ۱۵۸۳ م.

۴۰- مثنی و مثلث، منشی محمد بن بدرالدين، سال تأليف ۹۹۱ ه. ق. / ۱۵۸۳ م.

۴۱- جنان الجناس (یا روضة الجناس)، منشی محمد بن بدرالدين، سال تأليف ۹۹۲ ه. ق. / ۱۵۸۴ م.

۴۲- نظم الاسامي (منظوم، فارسی - ترکی)، مؤلفش ناشناس، تاريخ نظم نصف دوم عصر دهم ه. ق. /

شانزدهم م.

۴۳- معدن المعارف (از ترکی به عربی و فارسی)، مؤلفش ناشناس، سال تأليف عصر دهم ه. ق. /

شانزدهم م.

۴۴- کتاب لغت گلستان، مؤلفش ناشناس، سال تأليف احتمالاً عصر دهم ه. ق. / شانزدهم م.

۴۵- مصادر السنه اربعه (از فارسی به عربی و ترکی و باليلن)، محمد محبی گلشنی، سال تأليف ۱۰۰۰ ه.

ق. / ۱۵۹۱ م. یا قبل از آن.

۴۶- مشکلايت گلستان، مؤلفش ناشناس، سال تأليف ۱۰۰۱ ه. ق. / ۱۵۹۳ م.

۴۷- لغت عبدالکريم (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، عبدالکريم، تاريخ نظم ۱۰۰۲ ه. ق. / ۱۵۹۴ م.

یا پیشتر.

۴۸- لغت منیاس اوغلی، منیاس اوغلی، سال تأليف ۱۰۰۴ ه. ق. / ۱۵۹۶ م.

۴۹- فتح الفتح (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، صنعی ملطیوی، سال تأليف ۱۰۰۸ ه. ق. / ۱۵۹۹ م.

۵۰- دستور العمل، ریاضی محمد، سال تأليف ۱۰۱۶ ه. ق. / ۱۶۰۷ م.

۵۱- نوادر الامثال، ميرک محمد نقشبندي تاشکندي، سال تأليف ۱۰۲۰ ه. ق. / ۱۶۱۱ م.

۵۲- تلخیص نوادر الامثال، اختصار کننده ناشناس، سال تلخیص میان ۱۰۲۰-۱۰۳۰ ه. ق. / ۱۶۱۱-۱۶۲۱

م.

۵۳- میادین الفرسان، شیخی عبدالمجید سیواسی، سال تأليف ۱۰۲۲ ه. ق. / ۱۶۱۳ م.

۵۴- لغت و مشکلايت اجزا، درویش سیاهی لارندوی، سال تأليف ۱۰۳۵ ه. ق. / ۱۶۲۶ م.

۵۵- مرتب مفردات سیاهی، ترتیب دهنده مصطفی اسکداری، سال تأليف ۱۱۹۳ ه. ق. / ۱۷۷۹ م.

۵۶- گنج لال (منظوم، قسم اول، عربی-ترکی، قسم دوم فارسی - ترکی)، گنجی پیر محمد، تاريخ نظم

۱۰۴۱ ه. ق. / ۱۶۳۱ م.

۵۷- مناظم الجواهر (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، خاکي مصطفی اسکداری، تاريخ نظم ۱۰۴۲ ه.

ق. / ۱۶۳۲-۱۶۳۳ م.

۵۸- فرهنگ فارسی - ترکی، نقیب زاده نعمتی چلبی، سال تألیف اواسط عصر یازدهم، ه.ق. / هفدهم

۴

۵۹- لغت شاهنامه (مطبوع)، عبدالقادر البغدادی، سال تألیف ۱۰۶۹ ه.ق. / ۱۶۵۹ م.

۶۰- فرهنگ از ترکی به فارسی، ابراهیم مسکین، سال تألیف ۱۰۷۵ ه.ق. / ۱۶۶۴ م.

۶۱- تحفة الامثال، حسامی، سال تألیف ۱۰۸۲ ه.ق. / ۱۶۷۱ م.

۶۲- کان معانی (منظوم، فارسی - ترکی)، حسن رضایی، سال نظم ۱۰۸۲ ه.ق. / ۱۰۸۱ م.

۶۳- ترجمان المعارف (فرهنگ فوضوعی، عربی - فارسی - ترکی)، سال تألیف ۱۰۸۵ ه.ق. / ۱۶۸۱ م.

ص.

۶۴- لسان العجم یا فرهنگ شعوری (مطبوع)، حسن شعوری، سال تألیف ۱۰۹۲ ه.ق. / ۱۶۸۱ م.

۶۵- منتخب فرهنگ شعوری، حسن شعوری، سال تألیف ۱۰۹۲ ه.ق. / ۱۶۸۱ م.

۶۶- مختصر و منتخب الشعوری، تهیه کننده مؤذن ابراهیم محمود بن ابراهیم بن سلیمان، سال تألیف

۱۰۹۵ ه.ق. / ۱۶۸۴ م.

۶۷- تحفه (منظوم، فارسی - ترکی)، شمسی، تاریخ نظم نصف دوم عصر یازدهم ه.ق. / هفدهم م.

۶۸- لسان الاطباء، هزار فن حسین چلبی، سال تألیف قبل از ۱۱۰۳ ه.ق. / ۱۶۹۱ م.

۶۹- لغت شانی، مؤلفش ناشناس، مؤلف قبل از سال ۱۱۱۳ ه.ق. / ۱۷۰۱ م.

۷۰- اقصی الارب فی ترجمة مقدمة الادب، عربی - فارسی - ترکی (مطبوع)، اسحاق خواجه سی احمد

افندی، سال ۱۱۱۷ ه.ق. / ۱۷۰۵ م.

۷۱- لغت تاریخ و صاف یا لغت مشکلات و صاف، نظمی زاده حسین بن علی نظمی بغدادی، سال تألیف

۱۱۱۸ ه.ق. / ۱۷۰۶ م.

۷۲- ترجمة امثال عرب و عجم، محمد بن احمد الحاج مصلی، سال تألیف ۱۱۲۲ ه.ق. / ۱۷۱۰ م.

۷۳- توفیه (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، عبدالرحمن زاهدی قنوی، سال نظم ۱۱۳۳ ه.ق. /

۱۷۲۱ م.

۷۴- سه زبان (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، شیخ احمد انطاقی، سال نظم ۱۱۳۵ ه.ق. / ۱۷۲۳ م.

۷۵- مجمع الامثال، ابراهیم خالص پوزرفچه وی، سال تألیف ۱۱۴۳ ه.ق. / ۱۷۳۱ م.

۷۶- لهجة اللغات (ترکی به عربی و فارسی، مطبوع)، محمد اسعد، سال تألیف ۱۱۴۵ ه.ق. / ۱۷۳۲ م.

۷۷- بهجة اللغات (مختصر لهجة اللغات، ترکی به عربی و فارسی)، محمد اسعد، سال تألیف ۱۱۴۵ ه.ق.

ق. / ۱۷۳۲ م.

۷۸- زیذة اللغات اللهجة (منتخب از لهجة اللغات، مطبوع) حسن افندی مورده وی، سال تألیف ۱۲۸۷-

۱۲۸۸ / ۱۸۷۰ م.

۷۹- ترجمان اللغات (مختصر لهجة اللغات، عربی به ترکی و فارسی؛ از فارسی به ترکی و عربی؛ از

ترکی به عربی و فارسی، مطبوع)، ناظم بن محمد، تاریخ تألیف ۱۲۸۸-۱۲۸۹ ه.ق. / ۱۸۷۱-۱۸۷۲ م.

۸۰- مرآة اللغات (ترتیب الفبایی لهجة اللغات، ترکی به عربی و فارسی، مطبوع)، مؤلفش ناشناس،

تاریخ تألیف ۱۲۹۳ هـ. ق. / ۱۸۷۶ م.

- ۸۱- خوش ادا (منظوم، عربی - فارسی - ترکی) اشرف فیضی، تاریخ نظم ۱۱۴۹ هـ. ق. / ۱۷۳۶ م.
- ۸۲- نظم گریبدی (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، احمد رسمی بن ابراهیم گریبدی، تاریخ تألیف ۱۱۵۳ هـ. ق. / ۱۷۴۰ م.
- ۸۳- ما لا بد منه للادیب من المشهور و الغریب (فرهنگ تاریخ و صاف)، میرزاده احمد نیلی، تاریخ تألیف ۱۱۵۷ هـ. ق. / ۱۷۴۸ م.
- ۸۴- منظومه کسکین (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، مصطفی کسکین بن عثمان، تاریخ تألیف ۱۱۷۱ هـ. ق. / ۱۷۵۸ م.
- ۸۵- تحفة الحافظ (منظوم فارسی - ترکی)، عبدالله بن خلیل بن علی، تاریخ نظم ۱۱۸۴ هـ. ق. / ۱۷۶۱ م.
- ۸۶- السنة ثلاثه (ترجمة قانون الادب کمال الدین حبیب بن ابراهیم بن محمد التغلیسی، عربی به فارسی و ترکی)، مستقیم زاده سلیمان بن سعد الدین، تاریخ تألیف ۱۱۸۲ هـ. ق. / ۱۷۶۸ م.
- ۸۷- تحفة الاحوان و هدیة الصبیان (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، مصطفی علمی بن ابراهیم، تاریخ نظم ۱۱۸۶ هـ. ق. / ۱۷۷۲ م.
- ۸۸- لغت تدقیقات فرسیة نجیب، محمد نجیب، تاریخ تألیف ۱۱۹۱ هـ. ق. / ۱۷۷۷ م.
- ۸۹- تحفة وهبی (منظوم، فارسی - ترکی، مطبوع)، سنبل زاده وهبی، تاریخ نظم ۱۱۹۷ هـ. ق. / ۱۷۸۲ م.
- ۹۰- مفتاح گلستان، علی بن حاجی عثمان، مؤلف احتمالاً عصر دوازدهم هـ. ق. / هیژدهم م.
- ۹۱- لغت گلستان سعدی، مؤلفش ناشناس، احتمالاً مربوط به عصر دوازدهم هـ. ق. / هیژدهم م.
- ۹۲- مثلث نامه شاکر (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، عثمان شاکر بن مصطفی، تاریخ نظم ۱۲۱۰ هـ. ق. / ۱۷۹۵-۱۷۹۶ م.
- ۹۳- تیان نافع در ترجمه برهان قاطع (مطبوع)، احمد عاصم، سال تألیف ۱۲۱۲ هـ. ق. / ۱۷۹۷ م.
- ۹۴- نظم بدیع (منظوم، فارسی - ترکی)، جلبی زاده، علمی علی افندی، تاریخ نظم ۱۲۲۴ هـ. ق. / ۱۸۰۹ م.
- ۹۵- نقل المحافل للافاضل، یوسف زاده محمد امین واثق، مؤلف میان سالهای ۱۸۰۸ - ۱۸۳۹ م.
- ۹۶- تحفة زیبا (منظوم، عربی - فارسی - ترکی، مطبوع)، حیرت محمد افندی، تاریخ نظم ۱۲۳۴ هـ. ق. / ۱۸۱۹ م.
- ۹۷- نظم الجواهر (منظوم، عربی - فارسی - ترکی، مطبوع)، حسن عینی، تاریخ نظم ۱۲۳۶ هـ. ق. / ۱۸۲۱ م.
- ۹۸- گهر ریز یا تحفة گهر ریز (منظوم، فارسی - ترکی، مطبوع)، سلیمان درّی، تاریخ نظم ۱۲۶۳ هـ. ق. / ۱۸۴۷ م.
- ۹۹- مجمع اللغات (از عربی به فارسی و ترکی)، وقاری، سال تألیف ۱۲۶۴ هـ. ق. / ۱۷۴۸ م.
- ۱۰۰- جوهره، مؤلفش ناشناس، تاریخ تألیف ۱۲۶۶ هـ. ق. / ۱۸۵۰ م.

- ۱۰۱ - تحفة المعنی (منظوم، فارسی - ترکی)، عثمان شیقلویسی، مؤلف ۱۲۶۸ هـ. ق. / ۱۸۵۲ م.
- ۱۰۲ - لغت فارسیه، احمد راسم، مؤلف عصر نوزدهم م.
- ۱۰۳ - تحفة نصحی (منظوم، عربی - فارسی - ترکی، مطبوع)، نصح افندی، مؤلف میان سالهای ۱۸۳۹ - ۱۸۶۱ م.
- ۱۰۴ - کتاب ترجمان ترکی و عربی و فارسی (مطبوع)، مؤلفش ناشناس، سال تألیف ۱۲۷۴ هـ. ق. / ۱۸۵۸ م.
- ۱۰۵ - فرهنگ فارسی - ترکی، صوفیه وی چلبی مصطفی، تاریخ تألیف ۱۲۷۹ هـ. ق. / ۱۸۶۳ م.
- ۱۰۶ - زیذة اللغات (عربی به ترکی؛ از فارسی به ترکی، مطبوع)، احمد ناشد - ابراهیم غنی.
- ۱۰۷ - لغت عزیزیه (از فارسی به عربی و ترکی، مطبوع)، آصفی، مؤلف ۱۲۸۷ هـ. ق. / ۱۸۷۰ م.
- ۱۰۸ - رهنمای سهولت (مطبوع)، مؤلفش ناشناس، میان سالهای ۱۸۷۷ - ۱۸۶۱ م.
- ۱۰۹ - سیر ویسی لغتی، مؤلفش ناشناس، مؤلف احتمالاً عصر نوزدهم م.
- ۱۱۰ - لغت اربعه (عربی - فارسی - ترکی - یونانی)، حافظ ابراهیم خنیوی، مؤلف احتمالاً عصر نوزدهم م.
- ۱۱۱ - انس اللغات (ترکی - عربی - فارسی - فرانسوی)، حسین رمزی، مؤلف ۱۳۰۵ هـ. ق. / ۱۸۸۸ م.
- ۱۱۲ - قاموس و لغت جیبی (فارسی - ترکی و ترکی - فارسی)، احمد فیضی، تألیف قبل از سال ۱۳۰۸ هـ. ق. / ۱۸۹۰ م.
- ۱۱۳ - زبده لغات فارسیه (مطبوع)، حسین، سال تألیف ۱۳۰۸ هـ. ق. / ۱۸۹۱ م.
- ۱۱۴ - خیر اللغات (منظوم، عربی - فارسی - ترکی)، سلیمان خیری، تألیف قبل از سال ۱۸۹۱ م.
- ۱۱۵ - لغت فارسیه (مطبوع)، نقیه خانم، سال تألیف ۱۳۱۰ هـ. ق. / ۱۸۹۲ م.
- ۱۱۶ - لغت مشهوره فارسی (یا خود) سرمایه فدائی (مطبوع)، محمد سعید، سال تألیف ۱۳۱۱ هـ. ق. / ۱۸۹۳ م.
- ۱۱۷ - قاموس فارسی، محمد عزت، ۱۹۰۶ م.
- ۱۱۸ - انکشاف قاموس فارسی (یا خود) فهرست قاموس فارسی (از ترکی به فارسی)، محمد عزت، سال تألیف ۱۹۰۸ م.
- ۱۱۹ - مختصر قاموس فارسی، محمد عزت، ۱۸۸۱ م.
- ۱۲۰ - مصادر لسان فارسی (از ترکی به فارسی؛ از فارسی به ترکی)، احمد بادی، مؤلف قبل از سال ۱۹۱۵ م.
- ۱۲۱ - تحفة رمزی (منظوم، فارسی - ترکی، مطبوع)، احمد رمزی آق یورک، تاریخ نظم ۱۹۲۴ م.

## فرهنگهای چاپ شده با حروف لاتینی

- ۱۲۲ - فرهنگ زیبا یا گنجینه گفتار، زیبا شکون، ۱۹۴۴ م.
- ۱۲۳ - فرهنگ پیمائی، حسین پیمائی، تهران ۱۳۴۵ هـ. ش. / ۱۹۶۶ م.، انتشار نقش جهان، ۸۴۸ ص.

- ۱۲۴- فرهنگ جدید فارسی ترکی، فیروز هیئت، تهران ۱۳۴۶ ه. ش. / ۱۹۶۷ م.، انتشارات ابن سینا، ۱۶+۴۸۴ ص.
- ۱۲۵- فرهنگ فارسی - ترکی، ابراهیم اولگون و جمشید درخشان، آنکارا ۱۹۶۷، چاپ اول، چاپخانه دانشگاه، ۳۸۴+۶ ص. و چند بار هم در ترکیه و ایران به چاپ رسیده است.
- ۱۲۶- فرهنگ ترکی و فارسی، ابراهیم اولگون و جمشید درخشان، آنکارا ۱۹۹۷، چاپ اول، چاپخانه گوون، ۵۳۷+۶ ص. چند بار در ترکیه و ایران به چاپ رسیده است.
- ۱۲۷- فرهنگ فارسی - ترکی، عارف اتیک، استانبول ۱۹۶۸، ۷+۴۶۶+۷ ص.
- ۱۲۸- کتاب رهنمایی برای محاوره با پانزده زبان، ناجی قاسم، استانبول ۱۹۷۳، مطبعة معارف، ۴۵ ص.
- ۱۲۹- فرهنگ اصطلاحات نظامی فارسی - ترکی، کامل یاشار اویار، آنکارا ۱۹۸۱، ۲۰۱+۶ ص.
- ۱۳۰- فرهنگ اصطلاحات نظامی ترکی فارسی، کامل یاشار اویار، آنکارا ۱۹۸۱، ۲۰۹+۶ ص.
- ۱۳۱- فرهنگ کوچک فارسی ترکی، کامل یاشار اویار و خیرالله آیدین، آنکارا ۱۹۸۳، ۱۰۸+۴ ص.
- ۱۳۲- فرهنگ کوچک ترکی فارسی، کامل یاشار اویار، آنکارا ۱۹۸۴، ۱۱۵+۴ ص.
- ۱۳۳- فرهنگ اصطلاحات نظامی دریایی فارسی - ترکی و ترکی - فارسی، کامل یاشار اویار، آنکارا ۱۹۸۶، ۹۹+۷ ص.
- ۱۳۴- فرهنگ (ترکی - انگلیسی - عربی - فارسی)، مولود ساری، استانبول، بی تاریخ، نشریه گونجه، ۹۲۳+۸ ص.
- ۱۳۵- فرهنگ امثال و حکم ترکی فارسی، عمر اوقوموش، ارزوروم ۱۹۸۹، نشر دانشگاه آتاتورک، دانشکده علوم و ادبیات، ۱۷۴+۸ ص.
- ۱۳۶- موهک (ترکی - انگلیسی - فارسی)، قادر گل کاریان، تبریز ۱۹۹۱، نشریات نوبل، ۱۰۷۹ ص.
- ۱۳۷- فرهنگ جامع فارسی به ترکی استانبولی، جمشید صالحچور، چاپ چهارم، تبریز ۱۳۷۰ ه. ش. / ۱۹۹۱ م.، نشر لاله، ۱۵۹۳+۷ ص.
- ۱۳۸- خود آموز جامع و مصور ترکی استانبولی، جمشید صالحچور، تبریز ۱۳۷۱ ه. ش. / ۱۹۹۲ م.، نشر لاله، چاپ دوم، ۵۱۹+۸ ص.
- ۱۳۹- فرهنگ فارسی - ترکی، محمد کانار، استانبول ۱۹۹۴، نشریات بیریم، ۷۱۲ ص.
- ۱۴۰- فرهنگ ترکی به فارسی، محمد کانار، استانبول ۱۹۹۳، نشریات بیریم، ۵۲۸ ص.
- ۱۴۱- فرهنگ جیبی فارسی ترکی و ترکی فارسی، محمد کانار، استانبول ۱۹۹۳، نشریات بیریم، ۱۰۴+۱۱۸ ص.
- ۱۴۲- فرهنگ امثال و حکم مشترک در زبان ترکی و فارسی، ناجی طوقماق، استانبول ۱۹۹۵، نشر کتابخانه چانتای، ۱۸۰+۲+۱۵۷+۱۰ ص.

بخش زبان و ادب فارسی، دانشکده علوم و ادبیات دانشگاه سلجوق، قونیه، ترکیه

#### یادداشتها:

۱- برای اطلاع بیشتر درباره فرهنگهای مذکور در بالا رک. علینقی منزوی، فرهنگنامه های عربی به فارسی، تهران

۱۳۳۷ هـ. ش.

- ۲- اقنوم العجم، کتابخانه ملت استانبول، شماره: لغت ۱۰۲۳، ورق 1b.
- ۳- حلیمی لطف الله بن ابی یوسف [کذا، شاید: یونس، یوسف؟]، لغت حلیمی، کتابخانه مخصوص آقای صفا اودا باشی در قونیه، ورق 204 a.
- ۴- حلیمی لطف الله بن ابی یوسف، نثار الملک، کتابخانه ملی آنکارا، شماره: ۱۱۶۰، ورق 2a-b.
- ۵- محمد بن حاجی الیاس، تحفة الهادیه، کتابخانه ملت استانبول، شماره: ۳۲۶۳، ورق 41b-42a.
- ۶- الصحاح العجمیه، کتابخانه ملی آنکارا، شماره: ف. ب. ۳۳، ورق 2a-1b.
- ۷- محمود بن ادهم، مفتاح اللغة، کتابخانه ملی آنکارا، شماره: ۲۷۰۰، ورق 2a-1b.
- ۸- احمد بن اسماعیل بن ابراهیم، ترجمان، کتابخانه سلیمانیه استانبول، بخش اسمخان سلطان، شماره ۴۲۴، ورق ۷۲b.
- ۹- خطیب رستم المولوی، وسیلة المقاصد الی احسن المراد، کتابخانه ملی آنکارا، شماره: ۶۳۸، ورق 71b.
- ۱۰- شروح تحفة شاهدی در کتاب صاحب این مقاله، *Tuhfe-i Sahidi Serhleri*, Konya 1999، مفصلاً معرفی شده است.
- ۱۱- شاهدی ابراهیم، ده ده، تحفة شاهدی، استانبول ۱۲۷۵، ص ۶-۸.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی  
پرتال جامع علوم انسانی